Wendt, Bernd Jürgen
1933. január 30. Legális forradalom?

A tekintélyuralmi politika 1930-tól

A tekintélyuralmi politikát a weimari alkotmány 48. törvénycikke révén már 1929–1930 telén, a világgazdasági válság és annak a belügyekre gyakorolt gazdasági-pénzügyi következményei előtt, célirányosan készítette elő Schleicher a miniszteri hivatal elnökeként és a Reichswehr *„szürke eminenciásaként"* a jobboldali konzervatív körök helyeslésével és a birodalmi elnök segítségével, amelyet aztán Brüning, Papen és maga Schleicher birodalmi kancellárként egyre növekvő keménységgel hajtottak végre a köztársaság kárára és végeredményben Hitler javára. Eleinte a barna demagógnak itt sem kellett egy lépést tennie, hogy végül betakaríthassa azt a termést, amelynek magjait konzervatív kengyeltartói vetettek el. A hatalmat azok az erők játszották a kezére, akik az 1919-ben létrejött köztársasággal szemben a porosz-német parancsuralmi államhoz való visszatérést tűzték ki célul.

E tekintélyuralmi politikának rettenetes következményei voltak. A Reichstagot 1930-tól kezdve lépésről lépésre kikapcsolták a rendszeres törvényhozási folyamatból, illetve többhetes elnapolások miatt önmagát kapcsolta ki; demokratikus pártjai a parlament feloszlatásának állandó Damoklész kardja alatt az elnöki kormányzással szemben az alélt tolerálási irányvonalnak és így autoritásuk gyors elhasználódásának és hanyatlásának tették ki magukat. A mind nyugtalanabb és illúzióktól mentesebb közvélemény szemében és a bal- és jobboldali radikálisok gátlástalan demagógiájának hathatós támogatásával diszkreditálódtak az elnöki szükségrendeleti kormányzás aszociális méltánytalanságai és áldozatai, különösen Heinrich Brüning merev takarékossági és deflációs politikája idején, anélkül, hogy maguk képesek lettek volna felügyelni azt és a politikai irányt megváltoztatni. A *„pártok feloszlatásának"* végzetes jelszava már egy évvel azelőtt a köztudatban forgott, hogy Hitler megadta volna neki a kegyelemdöfést, és ez a felbomlási folyamat már régóta ténylegesen megindult a polgári-demokratikus középben a Centrum és a Bajor Néppárt kivételével.

1930-tól kezdve lépésről lépésre megszüntették az államhatalmi ágak – végrehajtó és törvényhozó hatalom – különállását, amely soha nem ágyazódott be igazán mélyen a német államfelfogásba. Ezáltal kiiktatódott a végrehajtó hatalom diktatórikus és ellenőrizetlen kiterjesztésének egyik leghatékonyabb ellenszere. A 48. törvénycikk megerősítette a birodalmi végrehajtó hatalmat, amelyet a birodalmi elnök, a birodalmi kormány és az egyre hatalmasabb birodalmi bürokrácia testesített meg. Egyúttal a takarékossági kurzus érdekében bevezetett birodalmi és állami megbízottak rendszerével – a tartományi és kommunális szintig – elérkezett az *„intézkedő állam"* (Fraenkel) órája is, amelyet végül Hitler fejlesztett tökélyre.

Németországban a hatalmi ágak szétválasztása mellett a birodalom csúcsán jelentkező központi jogkörök extenzív és ellenőrizetlen kiterjesztésének legfontosabb védőbástyái

közé tartozott és tartozik hagyományosan a tartományok és községek történelmileg mélyen gyökerező föderalizmusa és a szövetségi államok rendje. Az alulról jövő demokratikus ellenőrzés ezen bástyáját a 48. törvénycikk segítségével alapjaiban rendítették meg, s Hitler 1933 márciusában a tartományi fennhatóság megszüntetésével csak pontot tett a folyamat végére. Brüning ugyanis a takarékossági politikára való hivatkozva a legalsóbb közigazgatási szintig tartósan aláásta a tartományok és kommunák pénzügyi fennhatóságát és ezzel a föderalizmust.

A „poroszverés"

A birodalmi államszövetség végzetes szétszakításának első látványos csúcspontját jelezte 1932. július 20-án Papen *„poroszverése",* mintegy előzetes teljesítményként Hitler kormányának tolerálásában, amelytől egyenes út vezetett a nemzetiszocialisták hatalomra jutásáig.

Ekkor ugyanis azzal az átlátszó ürüggyel, hogy a Braun–Severing ügyvezető porosz kormány nem lépett fel elég keményen a kommunistákkal szemben, Papen kieszközölt egy szükségrendeletet „a biztonság és a rend helyreállításáról Poroszország tartományának területén". Elmozdította a kormányt, önmagát megbízott miniszterelnöknek, Bracht esseni főpolgármestert pedig helyettes birodalmi biztosnak és megbízott belügyminiszternek nevezte ki. Berlin és Brandenburg területére rendkívüli állapotot hirdetett, miközben az SA-tilalom feloldásával nem sokkal korábban maga Papen engedett széles teret az erőszaknak. A demokratikus hatalmi tényezők birodalmi bíróság elé vitték az ügyet és a küszöbön álló birodalmi gyűlési választásokban reménykedtek – hiába. Ez is csak azt bizonyítja, mennyire korlátozott volt a demokratikus erők védekezési képessége, mennyire elterjedt az általános belenyugvás, és mennyire alacsonynak és törékenynek bizonyultak azok a korlátok, amelyek a demokrácia felszámolásával szemben álltak. A várakozásokkal ellentétben nem került sor a szakszervezetek általános politikai sztrájkjára a nyilvánvaló államcsínnyel szemben. A szakszervezetek ellenállási szándékát hat millió munkanélküli bénította meg. Elmulasztották a demokratikus öntudat demonstrálásának óráját, s ez bosszulta meg magát hat hónappal később, 1933. január 30-án, amikor szintén szakszervezeti akciókra vártak.

1932. július 20-a már ízelítőt adott az eljövendő nemzetiszocialista gleichschaltolásból. Poroszország kormányzását tartósan *„megtisztították"* a demokratikus erőktől, s a terepet előkészítették a nemzetiszocialista hatalombitorláshoz. A gleichschaltolt Poroszországot – amely 1918 után a *„weimari koalíció"* és a németországi demokratikus erők védőbástyája volt – Papen 1933. február elején mintegy ezüsttálcán nyújtotta át a nemzetiszocialistáknak, ünnepélyes ajándékként az éppen megkötött *„nemzeti házasságért".* Göringnek kezdetben porosz belügyi biztosként és hamarosan porosz miniszterelnökként csak ki kellett nyújtania a kezét, hogy irányítása alá vonja a porosz rendőrséget és megkezdje az ellenfelek üldözését. A látszólag törvényes hatalommegragadás technikája a weimari birodalmi alkotmány 48. törvénycikke felhasználásával tökéletesen sikerült: 1933. február 28-án a 48. törvénycikk 2. bekezdése szerinti úgynevezett *„Reichstag-tűz rendelettel"* a barna terrorrendszer formálisan és ténylegesen 1945-ig berendezkedett.

A konzervatív elitek

A Hitler és a konzervatív elitek között létrejött szövetségi és pártfogói kapcsolat, amely 1929. július 9-én a Young-tervet ellenző referendum *„birodalmi bizottságában”,* majd 1932. október 11-én a harzburgi frontban teljesedett ki és Hitlert végül hatalomra segítette, szintén mélyebbre, a német modernizációs folyamat különleges sajátosságára utal vissza a német történelemben.

Németország dinamikus és gyors áttörése a világvezető ipari hatalmává a századfordulón – annak minden szociális következményével együtt – alkotmányossági szempontból a megörökölt tekintélyelvű és alig reformképes porosz-német parancsuralmi állam hagyományos közegében zajlott le. A politikai modernizáció megrekedt. Az időeltolódás klasszikus országában a *„korábbi gazdasági lét és öntudat korábbi maradványaival”* – ahogy ezt egykor Ernst Bloch nevezte – a politikai szférában továbbra is az iparosodás és az alkotmányosság előtti vezető csoportok adták meg az alaphangot: az udvari és feudális nemesség, a hivatalnokgárda és a katonai kaszt. Bismarck idején, a hetvenes években jött létre a *„nagyolvasztó és a nagybirtok”* közötti szövetség, amelyhez társult a részben feudalizált tulajdonosi és humán polgárság, iparosok, bankárok, professzorok és titkos tanácsosok. Ők egységesek voltak a *„negyedik rend”* emancipációs törekvéseinek határozott visszautasításában. Ennek megfelelően gátolták a politikai hatalom parlamentarizálódásának és demokratizálódásának minden tendenciáját, hogy ne kelljen átadniuk a terepet a szociáldemokráciának és a baloldali liberálisoknak. A császári Németországban alig volt esélye a stabil és előremutató liberál-demokratikus politikai kultúra és alkotmányos rend megvalósulásának.

A váratlan katonai vereség sokkja és a monarchista rendszer csődje 1918-ban hatásukat tekintve nem volt elég tartós ahhoz, hogy a lakosság körében hosszabb távon demokratikus mentalitásbeli változást, a tekintélyuralmi struktúrák leépítését és a stabil demokratikus rend alapjait eredményezzék. A weimari időszakot *„inkább a vilmosi korszak hosszasan lecsengő késői formájának, semmint történelmi újrakezdésnek”* nevezték. Ilyen talajon nehezen tudott kibontakozni a totalitárius fenyegetéssel szembeni demokratikus ellenállás. Éppen ellenkezőleg: inkább Németország politikai-katonai veresége biztosította a táptalaj a hitleri mozgalom számára.

A weimari köztársaság az államvezetésben, a gazdaságban, a társadalomban és a hadseregben meglévő reakciós és restaurációs erőik gyűlöletének tárgyává és bűnbakjává vált.

A köztársaság reakciós ellenfelei

A parlamentáris-demokratikus rendszer megdöntésére készülődő erők gyökerei a bismarcki birodalomba, vagy – miként Hindenburg esetében – még az alkotmányosság előtti abszolutista időszakra nyúlnak vissza. A Reichswehr, a konzervatív pártok, a bürokrácia legfelsőbb körei, az ipar és a nagy-agrárius körök vezető képviselői kezdetben a köztársaság tekintélyuralmi átalakítását célozták meg a 48. törvénycikk segítségével, anélkül, hogy ezáltal a későbbi totalitárius megoldással szembeni

ellenállási lehetséges erőit szétrombolták volna. Brüning, Schleicher, Papen, Schacht állandó kapcsolata Hitlerrel segített az NSDAP *„Führerét"* politikailag és társadalmilag *„szalonképessé"* tenni. Ugyanez volt érvényes a düsseldorfi ipari klubban elmondott Hitler-beszéd után a többek között Schacht, Paul Reusch (a Jóreménység kohó vezérigazgatója) által szorgalmazott *„munkacsoport"* alapítására, amelynek célja az NSDAP gazdaságpolitikai tanácsokkal való ellátása volt. Ezzel párhuzamosan jött létre a *„Kepler-kör",* amelyhez neves nagyiparosok, mint Albert Vögler (Egyesült Acélművek), August Rostberg (Wintershall Rt., Kassel), Friedrich Reinhart és Emil Meyer berlini bankárok, Kurt von Schröder kölni bankár, vagy Emil Helfferich és F. A. Witthoeft hamburgi nagykereskedők tartoztak. 1932. június 20-án Berlinben jelen volt Hitler, aki őket hatalomátvételének vezető gazdasági körökben való reklámozására használta fel őket. A *„Kepler-kör"* rendezte Hitler és Papen 1933. január 4-i találkozóját Schröder bankár házában.

Ezeket a kapcsolatokat és összeköttetéseket az a remény táplálta, hogy a konzervatív többség befolyása alatt tarthatja, a politikai felelősséggel járó kötöttségekkel *„megzabolázhatja"* Hitlert, egyúttal az SA védelmi potenciálját a tervezett felfegyverkezéshez felhasználhatja. Azonban illuzórikus volt Hitlernek a lipcsei birodalmi bíróság előtt tett *„törvényességi esküje"* alapján abban bízni, hogy csak legális eszközökkel akar hatalomra jutni. Hitler számára a sokszor ígért *„törvényes út"* pusztán taktikai eszköz volt az állam átalakításának forradalmi módjához – ahogy ő azt egyébként Lipcsében teljesen nyíltan elismerte –, azzal a céllal, hogy a parlamentben és a választásokon még gátlástalanabbul bontakozhasson ki a nemzetiszocialista agitáció. Goebbels számára a Reichstag-mandátum eszköz volt, miként azt 1928. április 30-án az *„Angriff"*-ban nyíltan bevallotta, *„hogy a demokrácia fegyvertárában önmagát annak fegyvereivel lássa el",* s a *„weimari demokráciát annak támogatásával bénítsa meg."*

A január 4-i Papen–Hitler-találkozó eredményeként hatalmas nyomás nehezedett a Hitler kinevezésétől vonakodó birodalmi elnökre, aki végül mégis engedett. 1933. január 30-án röviddel délelőtt 11 óra után Hindenburg birodalmi elnök feleskette Hitler kabinetjét a weimari birodalmi alkotmányra. A birodalmi kancellár ünnepélyesen kijelentette, hogy tiszteletben fogja tartani az alkotmányt és elismeri a birodalmi elnök jogait. Sok nehéz tárgyalás zajlott le addig, míg rá lehetett beszélni a vonakodó tábornagyot, hogy a *„cseh őrvezető"* kezébe adja a hatalmat. Még az utolsó percben is fenyegetett a kormányalakítás meghiúsulása, amikor Hitler új választások mellett kardoskodott, amit előbb ki kellett csikarnia Hugenbergből, aki felismerte, hogy az új választás nem erősítené a németnemzetiek helyzetét a *„nemzeti koncentráció"* kabinetjében.

Ezen a téli reggelen látszólag semmi sem utalt arra, hogy a birodalmi elnök palotájában világtörténelmet írtak. Papen államférfiúi teljesítményével biztos győztesnek gondolta magát és örvendezett: *„leköteleztük (Hitlert) magunknak."* A konzervatív kritikus, s későbbi ellenállási harcos bizakodva jövendölte Ewald von Kleist-Schmenzinnek: *„Mit akar Ön? Rendelkezem Hindenburg bizalmával. Két hónapon belül úgy sarokba szorítjuk Hitlert, hogy visítani fog".* Úgy tűnt, hogy az agg birodalmi elnöknek is volt oka a megnyugvásra. A három nemzetiszocialistát – Hitlert, Frick birodalmi belügyminisztert és Göring tárca nélküli minisztert és megbízott porosz belügyminisztert – a kabinetben megbízható nemzeti emberek *„vették körül",* akiknek

az arcát már régóta ismerte. Közülük négyet a régi kabinetből: von Neurath birodalmi külügyminisztert, Schwerin von Krosigk birodalmi pénzügyminisztert, Gürtner birodalmi igazságügy-minisztert és von Eltz-Rübennach birodalmi közlekedési minisztert. A figyelmes bel- és külföldi megfigyelők számára tulajdonképpeni kulcsfigurának az új *„gazdasági diktátor”* és *„válságminiszter”,* a németnemzeti párt vezére, Hugenberg számított, aki egyszeri hivatali akkumulációval a birodalmi gazdasági és a birodalmi mezőgazdasági minisztériumot és megbízottként az ennek megfelelő porosz minisztériumokat vette át. Gerekét a munkaalkalmak teremtéséért felelős birodalmi biztosként vették át Schleicher kabinetjéből.

A konzervatív *„bekeretezés”* azzal tűnt teljesnek, hogy a birodalmi munkaügyi minisztérium vezetésével az Acélsisak frontharcos szövetség vezérét, Franz Seldtét bízták meg. Már korábban birodalmi véderő-miniszternek esküdött fel a genfi német leszerelési bizottság vezetője, a kelet-porosz védelmi körzet parancsnoka, von Blomberg altábornagy. Mivel von Papen alkancellárként egyidejűleg a megbízott porosz miniszterelnöki hivatalt is átvette, itt is minden biztosítottnak tűnt a hatalmi visszaéléssel szemben.

Hindenburg és hívei úgy gondolták, hogy mindent a legjobban elrendeztek: a legerősebb párt vezetőjének megbízása a birodalmi kancellársággal és az a – Hitler által is elfogadott, de hamarosan illúziónak bizonyuló – kilátás, hogy a kormányt a Centrum bevonásával kibővítik, biztosítéknak tűnt a parlamentáris kormányzati irányításhoz való visszatéréshez, amely végre megszabadítaná a birodalmi elnököt a 48. törvénycikk terhétől. A kormány úgy jellemezte önmagát, mint a *„nemzeti koncentráció kabinetjét”,* amely a *„nemzeti felemelkedés"* jegyében politizál. A bürokrácia, a gazdaság, a nagy-agráriusok és a Reichswehr minden, nem marxista nemzeti és hazafias erejének együttműködésére számított és erősítette körükben a bizakodást, hogy végleg felszámolják *„Weimar kísértetét”,* a parlament uralmát, a pártállamot és a túlzott hatalommal rendelkező szakszervezeti és szociális államot.

A legális forradalom legendája

Érdemes közelebbről megvizsgálni a *„legális forradalom”* fogalmát, amelybe a hatalom birtokosai és szorgos cinkosaik 1933. január 30-át és a követő hetek és hónapok történéseit propagandisztikus céllal beöltöztették. Ez a paradox fogalmi keverék a látszólagos legalitásból az eszköz megválasztásában és a politikai-társadalmi rend forradalmi megváltoztatásából a célkitűzésben nyitja meg számunkra az utat a modern erőszakos hatalommegragadás technikájának és taktikájának megértéséhez. Ez a varázsige éppenséggel ideálisan alkalmazkodott a németek politikai identitásához, akikről Lenin állítólag egyszer azt mondta, hogy a forradalom azért olyan nehéz náluk, mert a forradalmárok a döntő pillanatban először azon fáradoznak, hogy peronjegyet váltsanak. Hitlernek is meg kellett tapasztalnia 1923-ban, hogy a puccs, még ha céljaival azonosulnak is, azonnal elbukna a lakosság nyugalom és rend iránti igényén. A legalitási taktika, amely mellett ezért döntött a müncheni fiaskó után, saját pártjában is éles ellenállásba ütközött, de végül 1933-ban biztosította számára a rendszerető polgárok, a bürokraták, a rendőrség és a hadsereg, a birodalmi elnök és konzervatív szövetséges partnerei lojalitását és helyeslését. *„A nemzetiszocialista forradalom,*

összehasonlítva a bolsevikkal, éppenséggel békésen és teljesen vértelenül zajlott le!" – hangzott a megnyugtató és minden kétséget kizáró érvelés. S amikor a barna hordák tevékenysége a *„vad"* internálótáborokban mégis túlságosan szörnyűséges lett, akkor meg lehetett vigasztalódni: *„ahol gyalulnak, ott hullik a forgács"* és *„ha ezt a Führer tudná!"*

Itt bosszulta meg magát, hogy a weimari birodalmi alkotmány túlzottan nagy liberalizmusából kiindulva lehetőséget kínált, hogy azt formálisan legális eszközökkel – a 48. szükségrendeleti törvénycikkel és a felhatalmazási törvény lehetőségével a 76. törvénycikk értelmében –, nem csupán betű szerint, hanem lényegét és alkotmánypolitikai rációját tekintve is teljesen alá lehessen ásni és meg lehessen semmisíteni, beleértve az alapvető szabadságjogokat is.

Nem a parlamentáris többségű koalíció vezetőjeként – miként a félrevezető apologetika még mindig sugallja –, hanem a weimari alkotmány ezen autoriter betörési helyén keresztül került Hitler hangsúlyozottan *„legálisan"* kormányra.

Hitler soha nem hagyott kétséget afelől, mit ért a *„legális forradalom"* alatt, és a hatalom birtokában a weimari demokratikus köztársaságot akarja lerombolni. Már 1930-ban, a lipcsei birodalmi bíróság előtt, az ulmi Reichswehr-per kapcsán ellentmondás nélkül közölte: *„A nemzetiszocialista mozgalom ebben az államban alkotmányos eszközökkel igyekszik elérni célját. Az alkotmány nekünk csak a módszereket írja elő, a célt azonban nem. Ezen az alkotmányos úton kívánjuk elérni a törvényhozó testületekben a döntő többséget, hogy abban a pillanatban, amikor ez nekünk sikerül, olyan formákba önthessük az államot, amely elképzeléseinknek megfelel".*

Hitler arról sem hagyta bizonytalanságban hallgatóit, mi történik a legális hatalomátvétel után: *„Eskü alatt állok itt a Mindenható Isten előtt. Megmondom Önöknek, hogy ha legálisan hatalomra jutok, akkor a legális kormányban állami bíróságokat állítok fel, amelyek népünk szerencsétlenségének felelőseit törvényesen elítélik. Akkor lehetséges, hogy legálisan hullik le néhány fej".*

Láthatólag senki, még a köztársaság legfelsőbb bírósága sem fogta fel – vagy akarta felfogni – a veszélyes kétértelműségeket ebben a „legalitási esküben", ami egyúttal autentikus magyarázata annak, amit később *„legális forradalomként"* ünnepeltek. Így az NSDAP alkotmányellenességét igazoló bőséges bizonyítékanyagot sem vették figyelembe, amelyet a birodalmi belügyminisztérium és a porosz hatóságok kínáltak fel. Egyébiránt semmi sem olyan leleplező az általános alkotmányossági érzék már akkoriban tapasztalható ferdülésére, mint az, hogy Hitler brutális szavait éppenséggel *„legalitási esküként"* értelmezték és ezek így vonultak be a történelembe.

A legalitás látszata, a fennálló alkotmánnyal való nyilvánvaló szakítás elkerülése, és az éveken át tartó hozzászoktatás a liberáldemokratikus rend célzott lebontásához és a törvény betűje szerint alkotmánykonform elnöki diktatúrához végül megsemmisítő hatással jártak: Sokaknál, így az SPD esetében is megbénították az ellenállási akaratot vagy legalábbis megnyugtatásként szolgáltak, ha kétségek merültek fel, és a folyamatok szörnyűsége csak akkor tudatosodott, amikor már késő volt. Az átmenet a diktatúra államába gördülékeny volt, alapjait objektíve már a korai harmincas években, Brüning szükségrendeleti kormányzása idején lerakták és a legalitás látszatának narkotizáló hatásával tisztították meg.

Eközben már az első napokban sok minden nem volt legális és az alkotmány szellemével és a jogállamisággal összeegyeztethető: például Hitler ígérete Hugenbergnek, hogy új választások esetén annak kimenetelétől függetlenül sem fog változni a kormány összetétele; ugyanilyen kevéssé volt legális Papen buzgó javaslata a második kormányülésen február 1-jén, amely szerint *„az lenne a legjobb, ha már most rögzítenénk, hogy a következő Reichstag-választások lesznek az utolsók és örökre el kell kerülni a parlamenti rendszerhez való visszatérést”.* Az alkotmány szintén nem írta kényszerítően elő a legerősebb párt vezetőjének birodalmi kancellári megbízását, Hitler semmiképpen sem parlamentáris többségi koalíció vezetőjeként jutott hatalomra, hanem kifejezetten „elnöki kancellárként”. A tárgyalni akaró Centrummal szembeni durva bánásmódjával és azonnal nyilvánosságra hozott szándékával, hogy a weimari birodalmi alkotmány 76. felhatalmazási törvénycikkelye értelmében megszabadítja magát a 48. törvénycikk és a birodalmi elnök béklyójától, egyértelműen értésre adta: nem fontos számára a teherbíró koalíció.

A célként kitűzött nemzetiszocialista hatalomátvételt azonban propagandisztikus céllal egy további attraktív fogalomba, a *„nemzeti forradalom”* fogalmába is beöltöztették. A *„nemzeti forradalom”* egyrészt a *„nemzeti felemelkedéshez”* hasonlóan széles, pártok feletti mozgalmat szuggerált, másrészt a *„forradalom”* fogalmával jelezte, hogy a megszüntetett *„weimari rendszer”* talaján teljesen újat kíván létrehozni. A reményteljes és alapos társadalmi változást sürgető barna mozgalom *„nemzeti forradalma” „legális”* formában ígért beteljesülést, amely a birtokos polgárságnak az iparban és a mezőgazdaságban, az ipari középosztálynak, a Reichswehr vezetésének és a bürokrácia legfelsőbb köreinek is nyugalmat és rendet, s társadalmi pozíciójuk megőrzését garantálta.

A bekeretezés és a megzabolázás

Már a kezdet kezdetén megmutatkozott, hogy Hitler taktikailag konzervatív kengyeltartói fölött áll, akkor is, ha még hosszú út választotta el a hatalom megragadásától. A konzervatív bekeretezési és megzabolázási koncepció könnyelmű számtani feladat volt sok ismeretlennel.

Werner von Blomberg altábornagy és vezérkari főnöke, von Reichenau ezredes, a kelet-porosz védelmi körzet papja és a későbbi német keresztény birodalmi püspök, Müller közvetítésével már régóta közeledett a nemzetiszocializmushoz. Ezzel a megzabolázási koncepcióból a Reichswehr központi bástyája már akkor kiesett, még mielőtt igazán hatékony lehetett volna. Az új birodalmi védelmi miniszter azzal a kilátással áltatta magát, hogy Hitler *„két pillér elméletének”* megfelelően a hadseregnek, mint egyetlen fegyveres testületnek a párt mellett tartópillér- és autonóm szerep jut az államban és a társadalomban, és így véglegesen korlátok közé szoríthatók az SA ambíciói, hogy a jövő nemzetiszocialista népi hadseregeként egyedüli fegyvermonopóliumot szerezzen. Ezért Hitler állandóan számolhatott Blomberg teljes lojalitásával. A feltétel nélküli alkalmazkodás politikáját követve, önszántából vezette be a Reichswehrben 1934 elején a *„hivatásos tisztviselői kar helyreállításáról szóló törvény”* 1933. április 7-i árjaparagrafusát. 1934 augusztusában, Majd Hindenburg

halála után az eseményeknek elébe vágó alázattal eskette fel a hadsereget személyesen Hitlerre, mint *„Führerre és birodalmi kancellárra”.*

Hitler mellett a *„csak”* két nemzetiszocialista kormánytag kinevezése a konzervatív megzabolázási stratégák újabb súlyos, hibás kalkulációjának bizonyult, hiszen azok a hatalom legkényesebb helyein ültek. Wilhelm Frick, a türingiai polgári koalíciós kormány bel- és népművelési miniszteréként már 1930-ban feltűnést keltő ízelítőt adott nemzetiszocialista gondolkodásmódjából, amikor hadra kelt a *„néger- és jazzkultúrával”* szemben és önhatalmúlag a rasszista ideológust, Günthert nevezte ki professzorrá a tekintélyes jénai egyetemre. Később egy klasszikus kulcsreszort, a birodalmi belügyminisztérium birtokában az 1933. április 7-én felállított birodalmi helytartói rendszer segítségével egyik motorja lett a tartományi kormányzati hatalom gleichschaltolásának. Ha Hindenburg a porosz közigazgatást és rendőrséget megbízható kezekben vélte alkancellárjánál, Papennél, annak megbízott porosz miniszterelnöki funkciója révén, akkor ez esetben is gyorsan csalódniuk kellett.

Az elnyomás és a terror kezdete

Hermann Göring megbízott porosz belügyminiszterként a legnagyobb birodalmi tartomány gleichschaltolását – már amennyi feladata Papen 1932. július 20-i „poroszverése” után még maradt e téren – hallatlan brutalitással és céltudatossággal hajtotta keresztül, s ezzel a többi tartományi kormányt is megfélemlítette. Göring a 48. törvénycikk segítségével már kinevezése napján bevezette Poroszországban azt a permanens rendkívüli állapotot, amely 1945. május 8-áig rányomta bélyegét a nemzetiszocialista terrorrezsimre. Ezt követően a birodalmi elnök 1933. február 4-én *„a német nép védelme érdekében”* – a kommunisták által tervezett általános sztrájkra való félrevezető hivatkozással – hozott szükségrendeletének támogatásával kezdte meg a sajtó- és gyülekezési szabadság elleni masszív támadásokat, és a baloldali politikai ellenfelek könyörtelen üldözését.

Áldozatok ezrei tűntek el hetekre a rögtönözve létrehozott „internálótáborokban”, ahol minden ügyvédi támasz nélkül zaklatták őket. Göring „lövetési rendelete” február 17-én engedélyezte a rendőrség számára az akadálytalan lőfegyverhasználatot az utcán. Február 22-én az SA, az SS és a Stahlhelm (Acélsisak) verőosztagait szintén rendeleti úton a „baloldali radikális, különösen kommunista oldalról mind nagyobb mértékű kihágások” elleni védelem céljából segédrendőrségként vetették be. Mintegy 50 000 emberről volt szó. Már február 6-án néhány illegális trükkel feloszlatták a porosz tartományi gyűlést és március 5-ére új választásokat tűztek ki. Megfosztottak hivatalától minden demokratikus elnököt, miniszterelnököt, tartományi tanácsost, rendőrfőnököt és minisztériumi tisztviselőt, akik még nem estek a „poroszverés” áldozatául. A berlini rendőr-főkapitányságon Diels kormányfőtanácsos vette át az IA-ügyosztályt, a politikai rendőrség irányítását, amely hamarosan kivált a közigazgatásból és Titkos Államrendőrségi Hivatalként (Gestapo) önállósodott.

A politikai baloldal elleni harcban most már Göring is levetette álarcát, akinek joviális fellépése és polgári kedélyessége oly sokakat lépre csalt: *„Néptársak, intézkedéseim nem lesznek betegesek valamiféle jogi megfontolások miatt. Intézkedéseim nem*

lesznek betegesek bármiféle bürokrácia miatt. Részemről itt a joggyakorlás nem méltányos, itt csak megsemmisítenem és kiirtanom kell, semmi mást! [...] Ilyen harcot nem rendőrségi hatalmi eszközökkel vívok. Ezt egy polgári állam tenné. Az állami és rendőrségi hatalmi eszközöket is a végsőkig alkalmazva erre fogom használni, kommunista uraim, nehogy hamis következtetéseket vonjanak le, de a végső harcot, amikor az öklömet a tarkótokra teszem, azokkal ott lent, a barnaingesekkel fogom megvívni".

Goebbels lelkesen tapsolt: *„Göring Poroszországban szívderítő karakánsággal tesz rendet. Megvan az eszköze hozzá, hogy egészen radikális dolgokat tegyen, és az idegei is, hogy állja a kemény harcot".*

Következményeit tekintve különösen súlyosan hatott a Reichstag feloszlatása és az új választások március 5-ére való kitűzése. Ezt Hugenberg a kabinet megmentésének szándékával engedményként az utolsó pillanatban erőszakoltatta ki, hogy aztán másnap keserűen megbánja. Mert konzervatív szövetséges partnereit Hitler a saját régi terepén játszotta ki, ahol a *„harci időszakban"* már említésre méltó képességeket fejlesztett ki, és egyértelműen felülmúlta a komótos konzervatív értelmiségieket: a választói tömegek demagóg mozgósítása terén. Már a Reichstag február 1-jei, elnöki szükségrendelettel való feloszlatása fittyet hányt minden történelmi igazságra, mikor azt állította, hogy *„a munkaképes többség kialakítása lehetetlennek bizonyult".*

A terrorista intézkedő állam

A Reichstag feloszlatása megadta a lehetőséget a kormánynak, hogy az elkövetkezendő hónapokban parlamenti ellenőrzés nélkül felszámolják a weimari köztársaság utolsó maradványait. Szükségrendeletekkel és utasításokkal, a konzervatív tábor ellenállása nélkül megtették az első tartós lépéseket a terrorista intézkedő állam berendezése felé. Ezeket mindenekelőtt baloldali ellenfelek ellen hozták, és ebben az esetben már rég elnémult a konzervatívok jogállami lelkiismerete. Hitler azonban jól ismerte fel annak lehetőséget is, hogy választói szavazatok segítségével lazítson a konzervatív *„bekeretezésen",* a német nemzetieket a jelentéktelenségbe taszítsa, s végül, hogy széles tömegtámogatást találhat, amit a korábbi szabad választásokon nem szerzett meg. Goebbels támogatásával a szavazatokért vívott harcot a propaganda és a megfélemlítés jellegzetes keverékével azonnal a kormánya és saját személye melletti vagy elleni szavazássá stilizálta. A *„nemzeti feltörekvés"* káprázatos, pártok feletti homlokzata mögött mindinkább kirajzolódott a nemzetiszocialista hatalommegragadás stratégiai célja.

Hitler, az új birodalmi kancellár február 1-jei kormánynyilatkozatával – a *„birodalmi kormány felhívása a német néphez"* – kezdte meg leplezetlenül pártvezérként is a választási harcot. Beszédét a szociális félelmek szítására, a hallgatóság nemzeti és hazafias érzelmeire és arra építette fel, hogy önmagát államférfiként és a keresztény-konzervatív értékek megbízható védelmezőjének mutassa be. Radikális leszámolást ígért a 14 (!) éves ziláltsággal, széthullással, nyomorúsággal és megaláztatással, amelyet a *„novemberi pártok"* és mindenekelőtt a kommunizmus hozott a német népre. Ebbe az ítéletbe nyilvánvalóan azonnal bevonta az elnöki korszakot is.

Nyilatkozatainak gondolati felépítése a következő hetekben és hónapokban nagy monotóniával ismétlődött. A demagóg retorika és a teli torokkal hangoztatott ígéretek aligha tudták elfedni, hogy a jelszavakon túlmenően semmilyen konkrét kormányprogramot nem kínált az ínséges helyzet megszüntetésére. Ez Hitler számára taktikailag sem tűnt időszerűnek, egyrészt, hogy ne váljanak láthatóvá a repedések a koalíciós szövetségben, másrészt, hogy ne kelljen elköteleznie magát.

A *„harci időszakból”* ismert fekete-fehér modorában Hitler a weimari köztársaság élénk színű éjszakai festményével a *„nemzeti kormány”* fényes építő tevékenységét állította szembe. *„A marxizmus és csatlósai pártjainak”* a nemzeti közösségből történt brutális kizárása után tulajdonképpen mindenki ismét közvetlenül megszólítva érezhette magát az immár a hivatalosan is proklamált osztálynélküli *„népközösség”* tagjaként: *„...mert mi hiszünk népünkben és múlhatatlan értékeiben: parasztok, munkások és polgárok, nekik közösen kell szállítaniuk az új birodalom építőköveit. Így a nemzeti kormány legmagasabb rendű és első feladatának fogja tekinteni, hogy népünk szellemi és akarati egységét újra megteremtse. Meg fogja óvni és védelmezni azokat az alapokat, melyeket népünk ereje nyugszik. A kereszténységet közös erkölcsünk bázisaként, a családot nép- és államtestünk csírasejtjeként fogja szilárd védelmébe venni. Rendeken és osztályokon felülemelkedve népünket annak népi és politikai egységének tudatára és az abból fakadó kötelezettségekre fogja ébreszteni. A német ifjúság neveléséhez alapelvvé teszi a nagy múltunk iránti alázatot és ősi hagyományaink tiszteletét. Ezáltal irgalmatlan háborút hirdet a szellemi, politikai és kulturális nihilizálódással szemben.”*

Hitler többszöri hivatkozása a *„vezértábornagy parancsára”* és a *„világháború agg vezérére”* eloszlatott minden olyan kételyt, hogy a birodalmi elnök, a *„konzervatív bekeretezés”* legfőbb tartóoszlopa ingadozna támogatásában.

Két párhuzamos „négyéves tervben” kellett megvalósítani *„a gazdaság újjászervezésének nagy művét”*, annak *„szanálását”, „a német parasztság megmentését nemzetünk élelmezési és létfenntartási alapjainak megmaradása érdekében”* és *„a német munkás megmentését a munkanélküliség elleni hatalmas és átfogó támadással”.* Papent e tervek túlzottan is a sztálini terminológiára emlékeztették. Hitler külföldnek szánt megnyugtató szavai fenyegető mellékzöngével jelezték: a *„nemzeti kormány”* azon fog dolgozni, hogy a *„többi nemzet közösségébe azonos értékű és mindazonáltal azonos jogú államot”* illesszenek be; fellép a fegyverkezés korlátozása és a *„béke megtartása és megszilárdítása érdekében”, „amire a világnak ma minden korábbit meghaladó mértékben szüksége van”.*

A sokat idézett záró felszólítás: *„most, német nép, adj nekünk négy évre időt, és aztán mondj véleményt és ítéletet!”* nem csupán célzás volt a felhatalmazási törvényre, amelyet Hitler az újonnan választandó Reichstagon akart behajtani, hanem a népszavazáson alapuló uralmi technika eszköze is volt, amelyre a diktátor a következő években újra és újra a nép általi látszat-demokratikus legitimációként hivatkozott. A karizmatikus pártvezér ezekben a hetekben a karizmatikus államirányító nagyobb formátumú szerepébe nőtt bele, s mindezt nem teljesen sikertelenül tette. Híveinek állandó, közvetlen megszólítása már a „harci időszakban” a karizmatikus uralom és *„vezérkultusz”* megalapozásának eszköze volt. Most az önzetlen *„vezér”* kereste a közvetlen, de mégis állandóan távolságtartó személyes dialógust az *„ő”* népével. Láthatólag ezt tette karizmája sikerének vagy sikertelenségének, és Németország megmentését célzó és isteni akaraton nyugvó elhivatottságának döntőbírájává:

„Bárcsak a Mindenható Úristen kegyeibe fogadná munkánkat, igazzá formálná akaratunkat, megáldaná belátásunkat és boldoggá tenne bennünket népünk bizalmával. Mert mi nem magunkért akarunk harcolni, hanem Németországért".

A Hitler-mozgalomból kifejlődött a *„vezérállam",* miközben konzervatív kengyeltartói még mindig *„bekeretezésük"* sikerében hittek. Ezen hetek és hónapok *„nemzetiszocialista hatalommegragadása"* az egyik oldalon a megfélemlítés és terror, a másik oldalon az alkalmazkodás és önfeláldozás választási kényszerében merült ki, de nem csak a hivatali irodákban, hanem jelentős mértékben az utcán is. Nemcsak Papen gondolta 1933. január 30-án, hogy van oka örvendezni, hanem Goebbels is, és ez utóbbi bizonyára nagyobb joggal: *„Eljött az idő. A Wilhelmstraßén ülünk. Hitler a birodalmi kancellár. Mint a mesében![...] Mindannyiunknak könnyek vannak a szemében. Megszorítjuk Hitler kezét. Megszolgálta".*

A Führer-mítosz építésze, akit március 13-án birodalmi népfelvilágosítási- és propagandaminiszterré neveztek ki, már március 21-én Potsdamban mestermunkát alkotott. A rádió és minden, tömegekre ható eszköz igénybe vételével a „nemzeti felemelkedés" napját már a nemzetiszocialista mozgalom győzelmeként celebrálta, és rendezésével nyilvánvalóvá tette, hogy kinek vannak erősebb zászlóaljai, és hová vezet az út. Mindent az alkalmazkodásra és a megfélemlítésre építettek. A *„Führer"* – Göring, Frick, Goebbels és Hess gyűrűjében – a régi birodalmi kancellária balkonjáról, Hindenburg néhány méterrel arrébb, hivatali székhelye ablakából, a Wilhelmstraßén fogadta a barnaingesek katonazenével kísért, órákon át tartó fáklyás felvonulását – a Stahlhelm néhány maradványával – a kormányzati negyeden keresztül, miután Frick birodalmi belügyminisztersége első hivatali aktusaként sietősen feloldotta a tilalmi rendeletet. A városokban és falvakban Goebbels utasítására hasonló tömegdemonstrációk zajlottak le. Harry Kessler gróf szarkasztikusan így kommentálta ezeket:

„Berlin ma éjjel teljesen farsangi hangulatban van. SA- és SS-osztagok, továbbá egyenruha nélküli acélsisakosok vonulnak végig az utcákon, a járdákon csodálkoznak a nézelődők. A Kaiserhofban és akörül [Hitler berlini 'hivatali székhelye' a 'harci időszakban'] igazi karnevál tombolt; [...] amikor kijöttünk [a 'Kaiserhofból'], végtelen SA-menet vonult el díszlépésben valamiféle prominensek második garnitúrája előtt, akik vigyázzállásban álltak a főkapu előtt, és azt a fasiszta köszöntéssel üdvözölték; igazi díszszemle. Az egész tér zsúfolásig volt bámészkodókkal".

Jochen Klepper újságírónak zsidó felesége és önmaga miatti félelmében már összeszorult a torka. *„Hitler birodalmi kancellár. Még egyszer létrejött az a végzetes szövetség, amelyet Gustav Freytag a legnagyobb német veszélynek nevez; a nemesség és a csőcselék közötti szövetség. A rádióban majdnem mindannyian számolhatunk az elbocsátásunkkal".*

Egy másik meggyőződéses republikánus, Carl von Ossietzky, aki semmi jóra nem számíthatott a nemzetiszocialistáktól, rezignáltan összegezte véleményét: *„A köztársaság elvesztette ezt a csatát, nem azért, mintha bűnös lenne a „novemberi árulásban" vagy más szégyenletes tettben, hanem mert hiányzott a szükséges életakarata, amellyel a jobboldal nagymértékben rendelkezik. A nép ezt jól megszimatolta és a jobb- és baloldali szélsőségek felé mozdult el".*

Sokan jóval 1945 utánig azon törték a fejüket, miért nem formálódott már január 30-án határozott ellenállás Hitlerrel szemben, és milyen sikerrel kecsegtetett volna egy ilyen védekezés.

A lakosság hangulata

Akkoriban a hangulat a lakosság körében nem volt egységes. Semmi nyoma nem látszott a *„németség forradalmának”,* amit Goebbels oly nagy hévvel előadott. Az egyik oldalon a barna hívők még kétségkívül kisebbségben voltak. A másik oldalon a stabil republikánusokban, a munkásmozgalomban és a baloldali pártokban, a liberális újságok szerkesztőségeiben és Dél-Németország katolikus köreiben súlyos kétségek támadtak. Sok zsidó polgár már akkor sejtette, hogy hazájukban hamarosan nem lesznek biztonságban. Ám a lakosság többsége *„közönyösen”* fogadta a Hitler kinevezéséről szóló hírt, miként azt a berlini brit követ, Rumbold, regisztrálta. Az emberek bizonytalanok voltak a jövőt illetően, saját anyagi gondjaikra koncentráltak és aligha feltételezték a barna amatőrökről, hogy hamarosan enyhíteni tudnak ínséges helyzetükön. Sokaknak – egyébként sok külföldi megfigyelőnek, mindenekelőtt Moszkvában – a *„nemzeti felemelkedés”* rövid életű szalmalángnak tűnt, amely a napi problémák nyomasztó terhe alatt újra elhamvad. De tulajdonképpen alig akart már valaki igazán küzdeni a weimari köztársaságért. Az korhadtnak és elhasználódottnak számított, képviselői és intézményei pedig képtelenek az akut gazdasági problémák megoldására. A republikánus szellem és a demokratikus önfenntartási akarat, amely amúgy sem gyökerezett soha mélyen Németországban, a németek többségében már régóta átadta helyét a rezignációnak és a politikai letargiának.

A diktatúrába való átmenetet gördülékenyen zajlott, az emberek január 30. történéseit Hitler sok hiábavaló, a hatalom megszerzését célzó nekirugaszkodása után tulajdonképpen inkább meglepetésként fogták fel, s nem cezúraként értelmezték. A politikai baloldal az igazán *„erős embert”* ebben a látszólag rekonstruált *„harzburgi frontban”* Alfred Hugenberg *„gazdasági diktátorban”,* a reakciós kapitalista gondolkodásmód inkarnációjában látta, akinek immáron sikerült a barna „dobost” és mozgalmát saját restauratív elképzelései szolgálatába állítani. *„A kabinetet Adolf Hitlernek hívják, de a kabinet Alfred Hugenberg. Adolf Hitler beszélhet, Alfred Hugenberg fog cselekedni. Ezzel a kormányalakítással lehullott az utolsó lepel is. A nemzetiszocializmus akként mutatta be nyilvánosan magát, amiként mi mindig is tekintettünk rájuk, nagykapitalista-nemzeti jobboldali pártként”.*

A baloldal gyengesége

Németország Kommunista Pártja (KPD), Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD), de a szakszervezetek sem rendelkeztek megfelelő elképzeléssel, hogy hatékonyan szembe szállhassanak a nemzetiszocialista támadással, amely azonnal főleg a politikai munkásmozgalomra, s azon belül a kommunistákra koncentrálta erőit. Január 30-a

eseményeitől szintén többé-kevésbé meglepődtek, és engedték, hogy rögtön defenzívába szoruljanak, jóllehet a KPD-ben folytak előkészületek az illegalitásra. A nemzetiszocializmus totális alábecsülésében osztoztak a polgári erőkkel. A KPD a húszas évek óta a fenyegetés teljesen torz kezelésével propagandáját továbbra is az SPD *„szociálfasizmusára"* koncentrálta, s azt állította be fő ellenségnek, *„a burzsoázia szociális főtámaszának."* A KPD azon törekvésével, hogy a szociáldemokrata bázissal együtt „alulról jövő egységfrontot" hozzon létre a szociáldemokrata vezetéssel szemben, valójában tovább mélyítette a német munkásmozgalom első világháború óta tartó végzetes megosztottságát és megbénította a lehetséges ellenállást. Így a KPD és az RGO (Forradalmi Szakszervezeti Ellenzék) *„az általános fasiszta támadás elleni cselekvő egységfront"* létrehozására irányuló felhívásaival ellőtte puskaporát. Ugyanez volt érvényes az Általános szabad alkalmazotti szövetség *(AfA)* elnöke, Siegfried Aufhäuser, és az 1931-ben a köztársaság védelmére alapított Vasfront *(Eiserne Front)* próbálkozásaira, hogy megtörjék a szociáldemokrata funkcionáriusok ismert várakozó álláspontját és mozdulatlanságát, s a párt- és a szakszervezeti vezetés részéről masszív támogatásban részesítsék az elszigetelt helyi akciókat és tiltakozó sztrájkokat.

Papen 1932. július 20-i *„poroszverése"* láthatóan megtörte az SPD és az Általános Német Szakszervezeti Szövetség (ADGB) gerincét. Vezető szervei ismét szigorú legalitási politika mellett szálltak síkra, hogy semmiféle ürügyet ne teremtsenek a betiltásra. Energiáikat 1932 júliusához hasonlóan ismét az előttük álló választásokra koncentrálták, amelyen a polgárok majd benyújtják a számlát a nemzetiszocialistáknak. A szervezet megmentése, az egység és a fegyelem élvezte a legfőbb prioritást. A bismarcki szocialistaellenes törvény üldöztetéseihez hasonlóan a túlélésben reménykedtek, amíg a rendszer rövid időn belül elhasználódik és a saját ideológiai ellentmondásain szétmorzsolódik. A munkásmozgalom számára is hiányzott a tapasztalati háttér, hogy valóságosan ítéljék meg a modern, forradalmi típusú diktatúrát annak tömegbázisával és társadalmi dinamikájával együtt, s elkülönítsék a bismarcki birodalom tekintélyelvű-konzervatív uralmi stílusától. Az SPD Hitler nyílt alkotmánytörésére várt, hogy aktívan beavatkozzon: *„Ha el akarják venni utolsó jogainkat, akkor azt nyílt államcsínnyel kell tenniük. És erre az államcsínyre van szükségünk, hogy parlamenten kívüli erőnket kibontakoztathassuk".* Egyként Theodor Leipart, az ADGB elnöke jó okkal hivatkozhatott arra, hogy a 6 millió munkanélküli 1932. július 20-ához hasonlóan aligha nyújtana sikergaranciát általános sztrájk esetére: *„A munkások, akik még alkalmazásban vannak, mindenesetre mégiscsak félnek, hogy elveszítik utolsó munkahelyüket. Az általános sztrájk iránti lelkesedés tehát valószínűleg nem lenne nagyon erős".*

In: Wendt, Bernd Jürgen: *Deutschland 1933–1945. Das „Dritte Reich". Handbuch zur Geschichte.* Fackelträger-Verlag, 1995, Hannover. 61–80. Fordította: Fiziker Róbert.

(Első közlés: *A Hitler-rejtély.* Rubicon tematikus könyvek. Rubicon Kiadó, 2006, Budapest. 16–22.)